

Szép karácsony szép zöld fája

Napjainkban karácsony fénypontja Európa nagy részén – és szinte világszerte az európai kultúrától befolyásolt földrészekén is – a *karácsonyfa*. Annak ellenére, hogy mai formájában csak alig több mint kétszáz éves múlt-ra tekinthet vissza. Kialakulásának bölcsője a XVI-XVII. századi *Elzász* és *Baden*, a Rajna felső szakaszának vidéke. Közvetlen előzményére, a téli, karácsonyi májusfára utaló legkorábbi történeti adatokat itt találták meg a német néprajzkutatók. A XVI. századi *Elzász* erdészei számára kiadott utasításokból megtudjuk, hogy városi polgárok, céhtagok az erdőben karácsonyi májusfákat vágtak. Egy polgár legfeljebb egy fát vághatott, s az sem lehetett 8 lábnál, azaz két és fél méternél magasabb. Egy 1555-ben keletkezett erdővédelmi törvény megtiltotta a karácsonyi májusfák vágását. Az elzászi Schlettstadtban a céhtagok által 1600 körül a céhházban felállított karácsonyi májusfát már közelebről ismerjük: almával, ostyával díszítették, amit vízkeresztkor a gyerekek lerázhattak róla. Strassburgból egy 1605-ben keletkezett útleírás már a szobákban felállított fenyőfákról tudósít, amelyeket színes papírrózsákkal, almával, ostyával, cukorral díszítettek. A gyertyás karácsonyfát elsőként *Liselotte* pfalzi grófnő említette 1708-ban írt levelében, amely gyermekkorának színhegyére, a heidelbergi palotára, s az 1660-as évekre vonatkozik. A Rajna felső vidékéről a XVIII. század folyamán a közép- és észak-német területek lakói is átvették a karácsonyfa-állítást szokását.

A szászországi *Zittauból* 1737-ből arról értesülünk, hogy annyi feldíszített, gyertyás karácsonyfát állítanak, ahány megajándékozott személy van a családban. Az ajándékokat a karácsonyfák alá helyezték. *Goethe* még diákkorában, 1765-ben, Lipcsében ismerkedett meg a karácsonyfával, amelynek a német nyelvterületen való gyors elterjedésében *Werther szerelme és halála* című, 1774-ben megjelent levélregényének is nagy szerepe volt. Goethe Európa-szerte népszerűvé vált művében gyertyával, cukorkával és almával feldíszített karácsonyfáról írt.

Berlinben az első karácsonyfákat *Wilhelm von Humboldt* báró nyelvésznek, a Berlieni Egyetem alapítójának házában állították fel 1815-ben. Berlinben és a német

nyelvterület számos más vidékén a karácsonyfa a XIX. század utolsó harmadáig szorította ki a korábban kedvelt karácsonyi piramist. *Agathe Nalli-Rutenberg* a régi Berlinről szóló könyvében 1912-ben így emlékezett vissza erre a gyerekkorában lejátszódó folyamatra: „Abban az időben, Berlinben a gyerekeknek karácsonyra friss fenyőfa helyett gyakran egy úgynevezett piramist állítottak fel, amit egyik karácsonyról a másikra megőrizhettek. Ez egy tarka papírral és aranyfletterrel borított faállvány volt; de a mi házukban karácsonyra mindig egy valódi, frissen illatozó erdei fa jelent meg, méghozzá mesés nagyságú. Egészen a mennyezetig kellett érni, különben a szemünkben nem lett volna valódi értéke”. *Heinrich Heine Atta Troll* című költeményéhez 1846 decemberében – párizsi száműzetése idején – írt előszavában a németországi karácsony jellemzőjeként említette a gyertyás karácsonyfát.

Bécsben az első karácsonyfa 1814-ben a Berlinből idekerült *Arnstein* bankárcsalád házában állt. A császárvárosban akkor még különösnek számító eseményről a metternichi rendőrség bizalmas jelentéséből értesülünk. Fontos szerepet játszott a karácsonyfa bécsi meggyökerezésében egy német hercegnő, *Henriette von Nassau-Weilburg*, *Károly főherceg*, az *asperni győző* felesége, aki 1816-ban állított először karácsonyfát kislánya örömeire. A Habsburg főhercegné kezdeményezése a bécsi arisztokrata- és művész-körökben már a következő év karácsonyán követőkre talált. A karácsonyfa teljes bécsi győzelme az 1830. és 1840. közötti évtizedben következett be. 1842-ben azt írta a drezdai esti újság, hogy a karácsonyfa a legszegegyebb bécsi családoknál sem hiányozhat. *Ferenc József* 1860-ban a Bécs melletti *Laxenburgból* még a távoli *Madeira* szigetére is küldött karácsonyfát, a magát ott gyógykezeltető *Erzsébet királynénak*.

Budán és Pesten az első karácsonyfák az erős német és osztrák rokoni kapcsolatokkal rendelkező arisztokrata családokban tűntek fel az 1820-as évek végén. A karácsonyfa-állítást divatját a martonvásári grófnő, *Brunszvik Teréz* hozta Bécsből Budára: 1828-ban már karácsonyfát állított az általa alapított krisztinavárosi első kisdudóvívó intézetben. *Podmaniczky* Frigyes a *Budapesti Hírlap* 1884-es karácsonyi számában közzétett visszaemlékezésében, valamint 1887-ben kiadott naplójában is azt állítja, hogy a karácsonyfát drezdai szü-

letésű édesanyja, gróf *Noszticz-Jäckendorf* Elza, egy százsz királyi miniszter lánya honosította meg Pesten 1828-ban. Podmaniczky Frigyes szép visszaemlékezéséből képet alkothatunk egy reformkori pesti arisztokrata család karácsonyestjéről: „Elérkezvén karácsony napja, hat órakor háromszoros csengetés hirdette a mi karácsonyfánk megérkezését. Ekkor megnyílt atyánk nappali terme s mi gyermekek — öten voltunk — egy szoba közepén elhelyezett nagy asztalon, mindegyikünk külön megtalálta karácsonyfáját s az a körül csoportosított különféle ajándékokat. Még most is előttem lebeg e szeretetteljes kép, az apánk komoly, áhítatos magatartása, az anyánk jóságos tekintete, a repeső öröm a gyermekarcokon, melyeknek pírján megtört a viaszgyertyák halvány fénye. Az est azzal telt el, hogy mindegyikünk apróra megvizsgálta a nyert ajándékokat, s mindegyikünk külön forró, hálás kézcsókkal megköszöné azokat a boldog szülőknek. Szüleinktől néhány tanácsot és intelmet kellett meghallgatnunk. Az akkor hallott szavak mélyen vésődtek lelkünkben, s egész éven, mint intő jobb lebegett előttünk. A karácsonynak mai formák szerint való megünneplését, vagy helyesebben magát a karácsonyfát édesanyám honosította meg hazánkban...” *Vay* Sándor ezzel szemben a *Jövendő* című folyóiratban, 1905-ben ezt állítja: „A Christbaum (karácsonyfa) divatját *József nádor* harmadik felesége, *Mária Dorottya* hozta be nálunk.” *Mária Dorottya* württembergi hercegnő volt, tehát a karácsonyfa elzászi, badeni törzsterületének szomszédságából került Budára 1819-ben.

A karácsonyfa első említésére elég későn bukkantunk a magyar irodalomban. Ugyan *Eötvös* József Ersziben, 1835-ben írt irodalmi tanulmányában a XIV. Lajos-kori francia irodalomról azt írta, hogy az nem erős tölgyhöz, hanem „inkább ama fácskához hasonlatos, melyre karácsonykor gyermekeknek ajándékokat aggatnak”. Első szépirodalmi említésével *Jókai* Mór *A koldusgyermek* című karácsonyi elbeszélésében találkozunk: „Annyi ablak ki volt világítva az utcákon, fényes hintók robogtak alá s fel; ragyogó boltablakokban fenyőfák voltak kitéve, égő viaszgyertyákkal, cukorangyalkákkal, picike bölcsokkal, azokban aludt a kis Jézus...”

Magyarországon a karácsonyfa nagyobb mértékben csak az 1848-49-es szabadságharc után kezdett meghonosodni. Korábban még a vidéki birtokain élő magyar arisztokrata családoknál is hiányzott. *Splény* Béla Pest megyei, pátyi földbirtokos 1877-ben keletkezett emlékirataiban a reformkor kezdetéről, az 1824/25. év fordulójáról jegyezte fel: „A most divatozó karácsonyfák akkor még nem váltak szokássá...” A fővárosban és a dunántúli városokban aránylag gyorsan, falun jóval lassabban terjedtek. Az 1860-as években már rendszeresen nagy fenyőfavásárokat rendeztek a régi pesti városháza előtti téren. A magyar falvakban a XIX. század utolsó harmadában még főként csak a protestáns papok, a tanítók, a jegyzők, az uradalmi alkalmazottak családjainál állítottak karácsonyfát. A polgárság körében a XIX. század második felé-

ben az ifjúsági irodalom és a képes újságok írói és rajzoló népszerűsítették a karácsonyfa állítás szokását. Nagy szerepük volt a karácsonyfa megismertetésében az újságok karácsonyi mellékleteinek és a karácsonyra küldött képes levelezőlapoknak is. A Székesfehérvár melletti Sárkeresztesen az 1880-as években a református lelképásztor és író, *Babay* Kálmán családjánál állítottak először karácsonyfát, a falu lakosságánál viszont csak az első világháború után lett általános.

Ennél korábban jelent meg a karácsonyfa a vidéki kastélyokban, ahol gyakran az uradalmi cselédek vagy gyermekeik is karácsonyi ajándékot kaptak a földbirtokostól. A karácsonyfát így a kastélyban dolgozó személyzet, de az uradalmi cselédség is megismerhette. Népszerű vadászírónk, *Széchenyi* Zsigmond (1898-1967) így örökölte meg az első világháború előtti uradalmi karácsonyt a Székesfehérvárral szomszédos grófi birtokukról, Sárpentele pusztáról:

„Hogy az ajándékokat a Kisjézus hozza — ezt tán még elhitették velem ideig-óráig. Hanem azt, hogy a karácsonyfát is ő hozná — azt bizony sohasem! Hogy is hitethették volna, mikor azt minden istenadta karácsonykor mi hoztuk az erdőről — apámmal ketten! Havas karácsonykor szánon hoztuk, különben kocsin.

Így hát huszonharmadikán befogatott, vitt magával baltát-fűrész, kihajtott az erdőre.

Nem is egy fát hoztunk olyankor, hanem rendszert négyet. Az iskolás gyerekekét, a magunkét, az „Öreg”-ét meg a nagymamáét. Nagyság szerint sorolom fel őket. Az iskolás gyerekeké volt a legnagyobb, hiszen az a kocsiszínbe, a Sárpentelelén fellelhető legtagasabb helyiségbe került, annak plafonja, pedig magasabb volt az ebédlőénél. Nagyanyámnak viszont, aki a kert túlsó végén épült „Kislak”-ban székelt, jóval kisebb karácsonyfa kellett.

Huszonnegyedikén már reggeltől kezdve a kocsiszínbén foglalatoskodtunk. Akkorra kiürítették, kitolták belőle a különféle hintókat-kocsikat-kordékat, egymás tetejére állított szánokat, helyettük hosszú asztalokat sorakoztattak a falak mellé, köröskörül. Középre pedig a nagy karácsonyfát állították.

Azt díszítettük. Létrára kapaszkodva aggattuk rá a szokásos miegymást, még a legnehezebben elérhető ágvégre is csíptettünk gyertyatartót. Aztán nagy szakajtóvékában hordtuk be az iskolás gyerekeknek szánt ajándékot. Mindenkinek jutott meleg ruha, vastag kesztyű, játékszer meg irdatlan nagy dióskalács. Az asztalokon szép sorjába teregettük a fényes papírba takart csomagokat. Mindegyikre gondosan készült névcédulát tűztünk...”

A karácsonyfa megismertetésében, elterjesztésében nagy szerepet játszottak a fővárosban és a városokban polgárcsaládoknál szolgáló, majd férjhezmenetelük után a falujukba visszatérő cselédlányok is. Végül hazai elterjesztésében az árvaházak, óvodák és a gyermekórházak is szerepet játszottak, ahol már a XIX. század második felében rendszeresen állítottak karácsonyfát a gyermekek számára.

Megjelent a templomokban is. Kiskunfélegyházán

Móra Ferenc (1879-1934) gyermekkorában állítottak első alkalommal karácsonyfát a katolikus templomban. Az író *Szép karácsony szép zöld fája...* című önéletrajzi elbeszélésében így emlékezett vissza erre a nagy eseményre: „Nyolcéves voltam, a harmadik elemibe jártam, és először léptem a közszereplés terére. A közszereplés tere az öregtemplomunk volt. Úri divatot kezdtek a városunkban, karácsonyfát állítottak fel a szentélyben az oltár mellett, s kerestek valami alkalmas kis rongyost, aki a mennyei fenyőt felköszöntse.” Itt szavalta el Móra tanítójának alkalmi versét, amelynek első két sorára még felnőtt korában is emlékezett:

*Szép karácsony szép zöld fája,
Mondsza csak, honnan jövel?*

A karácsonyfa alföldi elterjedéséről gyermekkori emlékeit felidézve, ezt írta nekem Debrecenből 1990. január 26-án kelt levelében Gunda Béla (1911-1994) néprajzprofesszor: „Karácsonyfa: Nagyszénás környékén a pusztákon, de a tanyákon is a század elején fenyőfácskát vagy valamilyen száraz ágat vitt be karácsony este a gazda, a fára burgonya s más hasonlók voltak ráakasztva. Volt, hogy a gazda csak a pipáját és a dohányzacskóját akasztotta a „karácsonyfára”, s beköszönt, boldog ünnepeket kívánt. Ez utóbbi különösen erős emlékem, mert valamelyik anyai rokonomnál történt. Adatok: nagyszénási tanyák, Gáspártelek, Nagymajor, Csucs majorok.”

A moldvai magyarok csak az 1950-es évek második felében ismerkedtek meg a karácsonyfával. Pusztinán (Bákó m.) az 1940-es években született gyerekek még nem kaptak karácsonyfát. Ez a karácsonyfa nélkül felnőtt nemzedék a gyerekei számára az 1960-as-70-es években már állított – cukorral, almával, körtével, dióval, piskótával, nápolyival díszített – fenyőfát. Az utóbbi három évtizedben már nem hiányozhat a karácsonyfa egyetlen olyan moldvai magyar házból sem, ahol gyermekeket nevelnek.

Mi lehetett a téli májusfák, később a karácsonyfák felállításának és a karácsonyi ajándékozásnak eredeti célja, szerepe, lélektani háttere? Azoknak a fákknak, gallyaknak, amelyek még télen is zöldellnek, ezáltal dacolnak a növényvilág szempontjából halottnak vélt időszak pusztító hidegével, különös életerőt tulajdonít az európai néphit. Az embereknek a téli napforduló idején a maguk hasznára kell fordítani e fák életerejét. Ha az örökzöld gallyakat, fákat felakasztják vagy felállítják a házban, erős életerejük a környezetre, a ház lakóira átáramlik, bőséget, áldást eredményez, minden bajt elhárít.

A karácsonyi ajándékozás lélektani háttere az ünnep egykori évkezdet jellegével magyarázható. Általános emberi hit szerint minden kezdésnek előremutató jelentősége van. A jó kezdet, jó előjel. Ezért, akikkel együtt élünk vagy hozzánk közel állnak, azok számára az évkezdés idején gondoskodni igyekszünk, jelképesen az ajándékokkal is, hogy az új évben semmijük se hiányozzon. A javaknak a kezdéskor való megnövelése – így hittek – az egész évi gyarapodást eredményezi majd.

Miodrag Vujačić Mirski 1932-ben született Belgrádban; fenti művét a Szentendrei Szerb Művésztelepen készítette. A művész a belgrádi Iparművészeti Főiskolán tanított. 1997-ben hunyt el.